

“REŞİDEDDİN OĞUZNÂMESİ”NDE KADIN

Woman in “Reshideddin’s Oguzname”

Doç. Dr. Mehmet AÇA*

ÖZET

“Reşideddin Oğuznâmesi”, bugüne kadar çeşitli açılardan incelenmiş, fakat kadın bağlamında ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Bu yazı, “Oğuznâme”yi kadın bağlamında çeşitli açılardan incelemeyi ve kadınlara yönelik bakış açısını oluşturan temel unsurları tartışmayı amaçlamıştır. Kadının, birkaç örneğin dışında, “Reşideddin Oğuznâmesi”nde çok da iyi bir imaja sahip olmadığını ortaya koyan bu çalışma, kadınla ilgili değerlendirmelerin çok daha iyi sonuçlar verebilmesi için, konunun, eserin kaleme alındığı dönemi biçimlendiren özelliklerden (din, kültür, toplumsal hayat, etkileşim, vd.) bağımsız bir şekilde ele alınmayacağını da göstermeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler

Reşideddin Oğuznâmesi, Oğuz Han, İslam, kadın, çatışma

ABSTRACT

“Reshideddin’s Oguzname” has been analyzed from various perspectives until today. But it has not been analyzed within the detailed context of “woman”. This paper aims analyzing “Oguzname” from the various perspectives within the context of woman and discussing the basic facts which forms the perspectives intended for woman. This paper which shows, except a few examples, woman doesn’t have a positive image in Reshideddin’s Oguzname, it also tries to show that; to have better results from the assessments of woman, and the subject can’t be approached detachedly from the specialties (religion, culture, social life, interaction etc.) of the period in which the Reshideddin’s Oguzname was written.

Key Words

Reshideddin’s Oguzname, Oguz Khan, Islam, woman, conflict

1. Giriş:

Türk destancılık geleneğinin temelini oluşturan ve tıpkı “Kitâb-ı Dede Korkut” gibi, sözlü kültür ortamından çok, yazılı kültür ortamının bir ürünü olduğunu düşündüğümüz “Oğuz Kağan”¹ destanının temelinde iki nüshası vardır. Bunlardan birisi, Uygur Bakşılar tarafından 13. yüzyılda kaleme alınan/istinsah edilen² Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı*’dır.³ Diğer bir önemli nüsha ise, bilim dünyasında “Reşideddin Oğuznâmesi” olarak bilinen İslami nüshadır. Oğuz Kağan destanının İslami nüshası, İlhanlı Hükümdarı Gazan Han’ın emriyle vezir tabip Reşideddin Fazlullah’ın başkanlığındaki bir heyet tarafından 14. yüzyılın başlarında Tebriz’de Arap ve Fars dillerinde kaleme alınan “Câmiü’t-Tevârih” adlı eserin “Târîh-i Oğuz ü

Türkân ve Hikâyet-i Cihangîrî Ü” bölümünde yer almaktadır.⁴ “Oğuz Kağan” destanının, bu iki temel nüsha dışında, başta Ebûlğazi Bahadır Han’ın “Şecere-i Terâkime”⁵ ve “Şecere-i Türkî”si olmak üzere, “Reşideddin Oğuznâmesi”nden yola çıkılarak oluşturulan diğer bazı ikinci dereceden nüshalarından da söz etmek mümkündür.⁶

Bu yazıda, daha önce araştırmacılarca çeşitli açılardan incelenen “Reşideddin Oğuznâmesi”, kadın bağlamında incelenmeye çalışılacaktır. Nüshanın Oğuz’un doğumunu, evliliklerini, babası, akrabaları ve yabancı kavimlerle mücadelelerini anlatan epizotlarında kadın, erkeğe itaat ve boy ve aile içi çatışmaların sebepleri bağlamlarında önemli bir yer işgal etmektedir.

“Reşideddin Oğuznâmesi”, bilindiği

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir. mehmetaca@yahoo.com

üzere, Oğuz'un Nuh Peygambere kadar dayandırılan şecerelerinin anlatımıyla başlayıp Selçuk, Sultan Muhammed Harezşah ve Salgurların anlatımıyla tamamlanmaktadır. Reşideddin ve ekibi tarafından tarihî bir metin gibi kurgulanan bu "Oğuznâme", Uygur harfli Oğuz Kağan destanı gibi, Oğuz'un ülkesini çocukları arasında paylaşırması ve ölümüyle sona ermemekte, Oğuz'un çocukları ile torunlarının yürüttükleri mücadelelerle kurdukları devletleri de kapsamaktadır. "Oğuznâme"nin ilerleyen bölümlerinde, Buqra Han ile oğlu Qorı Han'dan ve Oğuz'un Kıl-baraklar üzerine yaptığı seferden de söz edilmektedir. Buqra Han ile Qorı Han'la ilgili bölümde, müstakil bir anlatı gibi algılayabileceğimiz ve merkezinde bir kadının yer aldığı bir anlatıya da yer verilmiştir. Kadının "Reşideddin Oğuznâmesi"ndeki görünümünü ve rolünü dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve düşünsel boyutlarıyla incelemeyi amaçlayan bu çalışmamız, Oğuz'un doğumunu, evliliklerini ve babasıyla diğer akrabalarına karşı verdiği mücadeleleri anlatan bölümlerin yanı sıra, Buqra Han ile oğlu Qorı Han'ı ele alan bölümle Oğuz'un Kıl-baraklar üzerine yaptığı seferini anlatan bölümü de kapsayacaktır. Buqra Han ile Qorı Han'la ilgili bölüm, üzerinde durulması ve yorumlanması gereken diğer bazı önemli arkaik motifleri de içermektedir. Reşideddin ve ekibi tarafından İslam öncesi döneme ait mitik unsurlardan mümkün olduğunca arındırılan "Oğuznâme"nin bu bölümü, eski Türk tasavvurunu yansıtan mitik unsurlara da yer vermesi bakımından önemlidir.

Kahramanlık konulu destanlar, "alp" tipini temsil eden erkek kahramanlar etrafında gelişen olayları anlatmaktadırlar ve kadınlar, bu tür kahramanlık anlatılarında, bazı arkaik destanlarla merkezinde kadınların yer aldığı kahra-

manlık destanlarının dışında⁷, belirleyici bir rol oynamamaktadır. Kahramanlık destanlarının, atlı-göçebe medeniyetin bir gereği olarak, toplumsal hayatın erkekler tarafından biçimlendirildiği dönemlerin mücadelelerini anlattığı düşünülürse, bunun hiç de yadırganacak bir durum olmadığı görülecektir. Kadın kahramanların, kahramanlık konulu anlatılarda, özellikle de Oğuzların yaşadığı alanlarda oluşturulan anlatılarda, etkin bir şekilde karşımıza çıkabilmesi için anlatıları oluşturan toplumun büyük oranda yerleşik hayata geçmesini, din ve medeniyet değişiklikleri yaşamasını ve bu tür anlatılarda sosyal yaşantıyla iç çatışmaların da anlatılmaya başlamasını beklemek gerekmiştir. Nitekim kadın, "Reşideddin Oğuznâmesi"nde sosyal bir varlık olarak olayların gelişimine olumlu ve olumsuz katkılarda bulunabilirken, destanın İslam öncesi tasavvurları yansıtan yarı mitik, yarı tarihî-menkabevi bir özellik arz eden Uygur harfli nüshasında, sadece Oğuz'un evlendiği ve çocuklarının dünyaya gelmesini sağlayan göksel ve kutlu varlık halinde yer alabilmekte, destanda anlatılan olayların gelişimine herhangi bir katkıda bulunmamaktadır. Uygur harfli Oğuz Kağan destanında kadınlar, tıpkı Oğuz'un kendisi gibi, Tanrı katından yeryüzüne indirilmişlerdir ve Oğuz'un kut alma sürecinin tamamlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

Destanlarla destani hikâyelerde kadın konusu, Türkiye'de, genellikle, Oğuzların mücadelelerini, sosyal yaşantılarını ve dünya görüşlerini mükemmel bir kurgulama ve üslupla anlatan ve yazılı kültür ortamının bir ürünü olduğunu düşündüğümüz "Kitâb-ı Dede Korkut" çerçevesinde ele alınmış⁸, "Oğuznâme" nüshaları, özellikle de "Reşideddin Oğuznâmesi", bu bağlamda gereken ilgiden mahrum kalmıştır. Oğuzların yaşadığı coğrafyada oluşan kahramanlık

konulu anlatılarda kadın, en çarpıcı bir şekilde “Kitâb-ı Dede Korkut”ta ön plana çıkmıştır ve bundan dolayı da destan ve destani hikâye cinsinden metinlerde kadın denilince akla ilk önce bu eser gelmiştir. “Kitâb-ı Dede Korkut” nüshalarının geçmişinin 15-16. yüzyıllara kadar gittiği düşünülecek olunursa, 14. yüzyılın başlarında kaleme alınan “Reşideddin Oğuznâmesi”nin de kadın bağlamında ele alınmayı hak ettiği anlaşılacaktır. Kadının “Kitâb-ı Dede Korkut”taki yansımalarının genelde olumlu olduğuna dikkat çeken araştırmacıların⁹, 14. yüzyılın başlarında kaleme alınan “Reşideddin Oğuznâmesi”ndeki yansımaları merak etmemeleri ve her iki eser arasında bu bağlamda karşılaştırma yapmamaları dikkat çekicidir. Yapılacak en küçük karşılaştırma bile, kadının “Reşideddin Oğuznâmesi”ndeki yansımalarının, “Kitâb-ı Dede Korkut”taki kadar olumlu olmadığını gösterecektir. “Kitâb-ı Dede Korkut” ile “Reşideddin Oğuznâmesi” arasındaki bu farklılığı tespit eden araştırmacı, doğal olarak “Reşideddin Oğuznâmesi”nin kaleme alındığı dönemi ve şartları, erkeklerin kadınlarla ilgili değerlendirmeleri üzerindeki Arap gelenegi etkilerini, özellikle de Yusuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan “Kutadgu Bilig”deki kız çocukları ve kadınlarla ilgili ifadeleri¹⁰ merak edecek ve bu farklılığın sebeplerini daha iyi anlayacaktır.

2. Din, Otorite, İtaat, Kıskançlık, Rekabet, Aşk, Cinsel Arzu ve Aile-Boy İçi Çatışmalar Sarmalında Kadın:

“Reşideddin Oğuznâmesi”, nüshada yer alan ve olayların gelişiminde etkin bir şekilde rol alan kadınlar açısından incelendiğinde, incelemenin “anne”, “eş”, “erkek”, “itaat”, “sadakat”, “din”, “otorite”, “kutluluk/kutsuzluk”, “kıskançlık”, “arabozuculuk” ve “denksizlik” gibi kav-

ramlar çerçevesinde yapılması gerektiği görülmektedir.

Anılan nüshada yer alan ve olayların gelişiminde etkin bir şekilde rol oynayan kadınlar, aşağıda, sözü edilen kavramlar çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. Baba ile Oğul Arasında Kalan, Yeni Bir Dinin Kuşatması Altında Bir Anne:

“Reşideddin Oğuznâmesi”nde Oğuz’un akrabaları, eşleri ve toplumu oluşturan diğer bireylerle olan ilişkileri, genellikle din eksenlidir. Reşideddin ve ekibi tarafından kaleme alınan nüshada, açık bir şekilde din adı verilmemekle birlikte, bu dinin “İslamiyet” olduğu hemen anlaşılacaktır. Uygur harfli Oğuz Kağan destanında bütün mücadelesini Gök Tanrı’ya olan borcunu ödemek, yani, “töre”yi yeryüzüne egemen kılmak adına gerçekleştiren Oğuz Kağan, “Reşideddin Oğuznâmesi”nde âdeta bir peygamber mertebesine çıkarılarak yeni bir dini, yani, İslamiyet’i yaymakla görevlendirilmiştir. Bu durum, Oğuzların Müslümanlaşması ile doğrudan bağlantılıdır. Toplum, din değiştirip İslam medeniyetine dâhil olduğu için destan, sözlü ve yazılı gelenekte yeni dinin özelliklerine göre yeniden kurgulanmıştır. Uygur harfli nüshada Gök Tanrı inancına sahip bir toplumun “alp”ı olan Oğuz Kağan, “Reşideddin Oğuznâmesi”nde İslam inancına sahip bir toplumun “alperen”ine dönüşmüş, en son olarak da yerini “Battalnâme” vasıtasıyla “gazi” tipine bırakmıştır. Bu noktada, “Reşideddin Oğuznâmesi”ndeki İslamlaşmanın sadece ideolojik düzlemde gerçekleşmediğini, destanın yeniden kurgulanmasında Ön Asya kaynaklı dinlerin, özellikle de İslam’ın geçmişine dair pek çok motifin de devreye sokulduğunu ifade etmek gerekmektedir. Aşağıda, yeri geldikçe bu

husussa dair örneklere de yer verilecektir.

“Reşideddin Oğuznamesi”nde kadın, diğer pek çok destanda da olduğu gibi, karşımıza önce “ana” kimliğiyle çıkarılmaktadır. Kadının aile ve toplum içerisinde seçkin bir konuma sahip olmasında analığın önemli bir rol oynadığı bir toplumda, bu durum normal karşılanmalıdır.

Bilindiği üzere, “Reşideddin Oğuznâmesi”nde “kâfir” ana babadan dünyaya gelen Oğuz, “kâfir” anasını üç gün üç gece emmemiştir. Üç gece arka arkaya annesinin rüyasına giren Oğuz, onu, “biricik Tanrı’yı ikrar ve itirafa” davet etmiştir. Reşideddin ve ekibi, bu çağrıda herhangi bir din adı zikretmemiş, “biricik Tanrı” ifadesini kullanmayı yeğlemiştir.¹¹ Reşideddin ve ekibi, “biricik Tanrı’yı ikrar ve itiraf” ifadesiyle Oğuz’un ailesiyle akrabalarının çok tanrılı bir inanç sistemine mensup olduklarını ima etmiştir. Burada dinin, ima edildiği gibi çok Tanrılı bir din olmadığını, Şamanizm, Budizm ve Maniheizm etkisinde kalmış bir Teñricilik olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir. Yoğun bir İslam propagandasına yer veren bu tür bir eserin yazarları için İslam öncesi dönem, ne tür bir özelliğe sahip olursa olsun, “kâfirliğin” egemen olduğu bir “cahiliye” dönemidir.

Doğduğu andan itibaren koyu din-dar bir görüntü çizen Oğuz Han, dinî vecibeleri henüz bir bebekken yerine getirmeye başlamıştır.¹² Oğuz, bu dönemde, annesinin şahsında diğer insanlarla kuracağı ilişkilerin din eksensiz olacağını da ilan etmiştir. Müslümanlaşan bir Türk-Moğol topluluğunun kurduğu İlhanlı Devleti’nin hükümdarının emriyle kaleme alınan “Câmiü’t-Tevârih”te yer alan bu nüsha, yukarıda da ifade edildiği üzere, Oğuz Han’ı âdeti peygamber mertebesine çıkarmış ve Hristiyanlık ve İs-

lam gibi dinlerin peygamberleri etrafında gelişen kimi olaylarla onlara ait kimi özellikleri, Oğuz Han adı etrafına ustaca toplamıştır. Elbette, Müslüman Oğuz’un oluşumunda giderek İslami bir renge bürünen toplumsal hayattaki gerçek kahramanların da etkisi olmuştur. Destanda yapılan telmihler ve adı doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ön plana çıkarılan tipler, elbette yeni dinle ilgili isim ve olaylarla ilintili olacaktır. Oğuz’un henüz bir yaşındayken Reşideddin’in de belirttiği üzere, tıpkı Hz. İsa gibi dile gelerek kendi adını koymasını, Hristiyanlığın peygamberine bir atıfken, Oğuz’un dinine zoraki de olsa ilk tâbi olan kişi olan anne de doğrudan Hz. Muhammed’in yaymaya çalıştığı dine tâbi olan Hz. Hatice’ye atıftır.

Nüşhada, İslam tarihinin önemli isimlerinden olan Hz. Hatice’nin yerini alan anne, oğlunun hayatta kalabilmesi için, kendisine rüyada bizzat oğlu Oğuz tarafından tebliğ edilen dini kabul etmek durumunda kalmıştır. Anne, “Reşideddin Oğuznâmesi”nde erkeğe itaat etmek ve onun inancını paylaşmakla yüküceltilen kadının ilk örneğini oluşturmaktadır. Nitekim bu durum, Oğuz Han’ın evliliklerinde de karşımıza çıkacaktır. Sırf Oğuz’un hayatta kalabilmesi için yeni dini benimseyen anne, bu durumdan başkalarına hiçbir şekilde bahsetmemiştir. “Reşideddin Oğuznâmesi”nde tasvir edilen Oğuz toplumu için yeni bir din, yeni bir çatışma nedenidir. Anne de bu olası çatışmadan çekinmektedir. Nitekim bu yeni çatışma nedeni, Oğuz’un evliliklerinin anlatıldığı bölümde yeni bir ayrıştırıcı çatışmayı doğuracaktır. Aşağıda da ele alınacağı üzere, bu çatışma sadece din farklılığından ya da oğlun ataların dinine ihanet etmesinden kaynaklanmamaktadır. Nüşhada tasvir edilen Oğuz toplumunda, kadının erkeğe itaatinin yanı sıra, oğlun da babaya itaa-

ti esastır. Kara-Han'ın Oğuz'a karşı sergilediği tepkisini, sadece din farklılığı ya da ataların dinine ihanetle izah etmek yeterli olamayacaktır. Az önce de ifade edildiği üzere, Oğuz'un yaymaya çalıştığı dini ilk kabul eden kişi, Kara-Han'ın eşidir. Kara-Han'ın eşinin ataların dininden dönerek yeni dine girmesi, baba dururken oğla itaat etmesi, babanın inanç değerleri dururken oğulun inanç değerlerine tâbi olması anlamına gelmektedir. Oğuz, yeni bir din ekseninde bir etkinlik alanı oluşturmaktadır ve bu alana da ilk olarak, babaya tâbi olması gereken anneyi dâhil etmektedir. Bu da, babanın hem aile hem de toplum üzerindeki otoritesini sarsmakta ve çatışmayı daha da derinleştirmektedir. Annenin, Oğuz'un yeni dinini bir sır olarak saklamasını, kadın, otorite ve itaat ekseninde gelişebilecek çatışmanın önüne geçme çabası olarak değerlendirmek gerekmektedir. Anne, oğula ve oğulun inanç sistemine tâbi olmakla, Kara-Han'ın otoritesine meydan okuduğunun bilincindedir. Bu durum da bizi "Kitâb-ı Dede Korkut"taki Oğuz beyi Dirse Han ile oğlu Boğaç arasındaki çatışmaya götürecektir (Ergin 1997: 77-95).¹³

2.2. Kocaya ve Kocanın Dinine Tâbi Olarak "Kutlanan" Kadın:

Yukarıda da ifade edildiği üzere, "Reşideddin Oğuznâmesi"nin Oğuz'unun çevresindeki insanlarla münasebetlerinde din (İslam) belirleyici bir unsurdur. Oğuz, ancak kendi dinini benimseyenlerle dostane ilişkiler kurmakta, onlarla ilgili her türlü sorumluluğu üstlenmektedir.¹⁴ Böylesi bir tutumun, neredeyse bir peygamber mertebesine çıkarılan ve toplumu oluşturan bireylere yeni inanç değerleri esasında "örnek tip" olarak sunulan Oğuz açısından normal olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Annesiyle olan münasebetlerinde bile din eksensel bir tutum sergileyen Oğuz'un bu tutu-

munu, evlendiği kadınlar karşısında da sürdürmesini beklemek gerekecektir. İslam inancında Müslüman bir erkeğin Müslüman olmayan bir kadınla evliliğinin ancak kadının erkeğin dinini kabul etmesiyle mümkün olabildiğini göz önünde tutarsak, Oğuz'un karı koca hayatı yaşamakla ilgili din içerikli ön koşulunu daha iyi anlayabiliriz.

Konuyu sadece bu çerçevede yorumlamak, elbette yeterli olmayacaktır. Oğuz tarafından ileri sürülen ön koşulu daha iyi yorumlayabilmek için destanın Uygur harfli nüshasından yararlanmak gerekecektir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Uygur harfli nüshanın Oğuz Kağan'ı seçilmişlik ve Tanrısallık vasıflarını taşıyan kutsal bir kişiliktir. Tanrı katından yeryüzüne indirilen Oğuz'un eşleri de Tanrı katından indirilmiş kutlu kişilerdir. "Reşideddin Oğuznâmesi"nin Oğuz'u da seçilmişlik ve Tanrısallık özelliklerine sahiptir. Kendisine "Tanrı'nın nurlu feyzi erişmiştir" (İslami dönemin nurlu feyzini, Teñrici Türklerin "kut" kavramıyla birlikte düşünmek gerekmektedir.) ve kendisini diğer insanlardan üstün kılan özelliklerini de doğrudan Tanrı'ya borçludur. Hâliyle evlenip de karı koca hayatı sürdüreceği kadının da kutlu olması gerekmektedir.

Teñrici Oğuz Kağan'ın eşlerinin kutlulukları bizzat Tanrı katından yeryüzüne indirilmiş olmalarıyla izah edilirken, böyle bir izahın artık Müslüman Oğuz'un eşleri için yapılması mümkün değildir. Kutluluk, ancak Müslüman olan Oğuz'un dinini kabul etmek ve ona itaat etmekle mümkün olacaktır. Müslüman Oğuz'un evlendiği ilk iki kadın, Oğuz'un dinini kabul etmeyerek "kut"tan mahrum kahrken, üçüncü ve en küçük kız Oğuz'un dinini kabul ederek kutlanmıştır. Kendisine Tanrı'nın nurlu feyzi inen Oğuz, ancak kendi dinini benimseyerek kutlanabilen bir kadınla karı koca haya-

tı sürdürmüştür. Kadının Oğuz'un dinini kabul etmesi, erkeğine karşı sergilediği sonsuz itaat anlamına da gelmektedir. Oğuz'la gerdeğe girebilen "kutlu" kadın, kutlanma sürecini, Oğuz'u babasıyla amcalarının kurduğu tuzaktan haberdar ederek tamamlamıştır.

2.3. Baba ile Oğlu Birbirine Düşüren Kıskanç ve Kader Kurbanı "Kutsuz" Kadınlar:

"Reşideddin Oğuznâmesi"nde olumlu özellikler arz eden kadınların yanı sıra, baba ile oğlu birbirine düşüren bahtsız, kıskanç ve "kutsuz" genç kadınlara da sık sık rastlanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, erkeğine itaat etmeyen ve destan kahramanının yaymaya çalıştığı dini kabul etmeyen kadınlar, anılan nüshada, "kutsuz" ve "tehlikeli" genç kadınlar olarak nitelendirilmişlerdir. Bu tür kadınların besledikleri duygular ve sergiledikleri tavırlar, çatışmalara ve dışa yönelik Oğuz toplumunun içe yönelerek enerjisini kısmen de olsa içeride tüketmesine neden olmaktadır. Bu tür kadınlar, toplumsal sorunların gündeme gelmesine ve bu sorunların çözümüne yönelik adımların atılmasına neden olmalarından dolayı, aslında, olumlu işlevler de üstlenmişlerdir. İslam ideolojisiyle yeniden kurgulanan destan, kadının toplumsal hayatta etkin bir konuma gelmeye başladığını, bu etkinliğin zaman zaman problemlere yol açabileceğini hissettirmekte ve yine toplumu, özellikle de erkekleri, bu yönde duyarlı olmaya davet etmektedir. Elbette, problemlere neden olan kadınlara ilgili tasavvurların değişen hayat biçimi ve şartlarıyla doğrudan ilgisi vardır. Fakat kadına yönelik bu tür bir bakış açısının ortaya çıkması ya da biçimlenmesinde, yukarıda da ifade edildiği üzere, yeni dinin ve yeni kültürel coğrafyanın da etkili olduğu görüşü, hiçbir şekilde göz ardı edilemez.

Buqra Han'ın ölen karısı Bayır Hatun'un¹⁵ şahsında yaşlı, deneyimli ve bilgili kadınları ululayan nüshada aile, boy ve kabile içi çatışmalara neden olan kadınlardan ilk olarak Oğuz Han'ın evliliklerinin ve akrabalarıyla mücadelelerinin anlatıldığı bölümde söz edilmektedir.

Reşideddin ve ekibi tarafından yeni inanç kuralları ve sosyal hayat şartları çerçevesinde düzenlenen nüshada, Oğuz Han, dönemin sosyal şartlarına bağlı bir şekilde, babasının bulduğu ve onayladığı amca kızlarıyla evlenmektedir. Burada asıl konuya geçmeden önce, İslamiyet öncesinde genellikle kan bağı olmayan kadınlarla evlenmeyi tercih eden Türk erkeklerinin akraba olan kadınlarla evlenmeye başlamalarının yansımalarının, destan türünden eserlerde, ilk defa "Reşideddin Oğuznâmesi"nde görüldüğünü ifade etmemiz gerekmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Oğuz'un evlendiği ilk iki kadın, Oğuz'un şahsında yeni dini kabul etmemekte ve "kut"tan yoksun kalmaktadır. Bu "kut"tan yoksunluk, anılan kadınları, kendilerinden uzak durulması gereken "fitneci" ve "kıskanç" kadın konumuna taşımaktadır. Bu noktada, destanda, Oğuz'un evlilikleri üzerinden çok eşliliğin doğurabileceği tehlikeli sonuçlara da dikkat çekilmektedir.

Nüshada, aynı dini paylaşan baba ile oğlun doğrudan kadın nedeniyle karşı karşıya gelişleri, Buqra Han ile Qorı-Tekin'le ilgili bölümde çok çarpıcı bir şekilde anlatılmıştır. Nüsha içerisine ustaca yerleştirilmiş müstakil bir anlatı özelliğine sahip olan bu bölümde, kadının baba ile oğlu birbirine düşürebileceği daha başta Buqra Han'ın ağzından ifade edilmiştir. Fakat buradaki çatışma, Kara-Han ile Oğuz Han'da olduğu gibi din farklılığı ile kıskanç ve kutsuz "kâfir" eşler ekseninde kurgulanmamıştır.

Buradaki çatışma, çok daha gerçekçi ve trajik bir biçimde kurgulanmış ve sosyal bir yaraya da özellikle vurgu yapılmıştır. Devlet ve din gibi kavramlardan çok, aile bireyleri arasındaki ilişkileri ön plana çıkaran bu çatışmada kadın, deyim yerindeyse kaderin, gençliğin ve hevesin kurbanıdır. Genç bir kızın kendisinden çok daha yaşlı bir adamla evlendirilmesi eşitsizlikten kaynaklanan sosyal bir yaranın açılmasına neden olurken, genç kadının, evlendirildiği yaşlı adamın genç ve yakışıklı oğluna karşı ilgi duymaya başlaması da namus kaynaklı güven bunalımına, yalana, hileye, baba oğul çatışmasına ve ölüme neden olmuştur.

Nüshada müstakil bir anlatı gibi duran bölümde, genç ve yakışıklı Qorı-Tekin, akıllı, bilgili ve iş bilir Bayır/Banu Hatun'un ölümünden sonra bir köşeye çekilerek yıllardır yas tutan babası Buqra Han'a Künce Bey'in genç ve güzel kızını alır. Yaşlı ve deneyimli Buqra Han, *"Hangi kadın annen Banu Hatun'un yerini tutabilir? Hem ben kadınlardan sakınırım; biz baba-oğulun arasını bozar ve anlaşmazlık çıkarır"* diyerek yaşanması muhtemel bir çatışmadan söz eder, fakat kendisi gibi deneyimli ve ileri görüşlü olmayan oğlu Qorı-Tekin'in ısrarlı tutumu (bu ısrarlı tutumda Buqra Han'ın yalnız ve bakıma muhtaç birisi olması özellikle etkili olmuştur) sonrasında kendisini denksizlik ya da eşitsizlik üzerine kurulmuş bir evliliğin içinde buluverir (Togan 1982: 64).

Anlatının ilerleyen bölümlerinde yaşlı Buqra Han'la evlendirilen genç ve güzel kadının, denksizlik üzerine kurulan bu evliliği, genç kadını sadece ve sadece babasının karısı olarak gören genç ve yakışıklı oğlun kendisine yakınlaşabilmek için kurguladığını düşünerek Qorı-Tekin'e karşı üvey ana-üvey oğul ilişkisinin dışında bir yakınlık duyduğundan söz edilmektedir. İlgili bölümde,

temelleri denksizlik ya da eşitsizlik üzerine kurulu bir evlilikle atılan çatışma, bir toy sırasında yaşanan bir olayla patlak vermektedir. Toy sırasında yaşanan olay, kadın-erkek, baba-oğul çatışmasının temelini oluşturmaktadır. Başta "Oğuz Kağan" destanı ve "Kitâb-ı Dede Korkut" boyları olmak üzere, destan ve destani hikâye cinsinden çeşitli anlatılarda birey ve toplumları harekete geçiren olayların temelleri toylar sırasında atılmaktadır. Toylar, durağanlığı ve dingingiği simgelemekle birlikte, hareketliliğin de başlangıcını oluşturmaktadır.

"Reşideddin Oğuznâmesi"nin ele alınan bu bölümünde, kendisinden çok daha yaşlı bir erkekle evlendirilen (bir başka ifadeyle, "bir ihtiyarın eline esir edilen") genç kadının denksizlik ve adaletsizliğe isyan edercesine harekete geçmesiyle meydana gelen ve baba-oğul- genç kadın üçlüsünden oluşan aile bireylerini kendi aralarında çatışmaya sürükleyen olay şu şekilde anlatılmıştır:

"Tesâdüfen bir gün toy yapmışlardı. Kış mevsimi idi. Buqra Han sarhoş olup uyumuştur. Karısı Qorı Han'ı yalnız görüp, onun hoşuna gitmek maksadıyla başındaki bitleri ayıklamak istedi. Qorı Han nasıl olsa annem sayılır diye, çekinmeksizin başını onun dizlerine koydu. Kadın ona "beni baban için istedin; bana hiç bakmıyorsun ve beni bir ihtiyarın eline esir ettin" dedi. Qorı Han'ın erkeklik gururu ve haysiyeti ayaklanıp öfke ve kızgınlıkla şöyle dedi: "Sen içinde nasıl böyle bir çirkin istek taşırırsın; yarın tezi yok, babamla kengeş yapıp sana lâyıık olduğun cezayı vereceğim". Ve sonra onun ardından çıkarak evine gitti ve yatıp uyudu." (Togan 1982: 64-65)¹⁶.

Denksizlik ve adaletsizlik üzerine kurulan ve genç kadının üvey oğlunun "iffetsizlik" olarak nitelendirdiği bir davranış ya da talebiyle tehlikeli bir boyuta giren evlilik, yaşlı Buqra Han'ın *"Hem*

ben kadınlardan sakınırım; biz baba-oğulun arasını bozar ve anlaşmazlık çıkarır” sözünü haklı çıkarırcasına arabozucu bir özellik kazanmıştır. Kadınları sakınılması gereken ve babayla oğlu bile birbirine düşürebilen bir varlık (başka bir ifadeyle “şeytani bir varlık”) olarak algılamının o dönem için sadece Buqra Han’a ait bir algılama olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Kadını din ve erkek eksenli bir değerlendirmeye tabi tutmanın bu tür örneklerini, hem batılı hem de doğulu toplumlarda sık sık görmek mümkündür.¹⁷

Bir toy sırasında gerçekleşen bu diyalog, denksizlik ve adaletsizlik üzerine kurulan bir evliliğe ön ayak olan Buqra Han tarafından doğrudan “iffetsizlik” ve “iharet” olarak nitelendirilmiş ve bu nitelendirmelere maruz kalan genç kadın, rezil olmamak ve içine düştüğü olumsuz durumu kendi lehine çevirebilmek için hile ve yalana başvurmuştur.¹⁸ Hile ve yalana başvuran genç kadın, Yusuf Has Hâcib’in meşhur eserindeki genç kızlarla kadınlar hakkındaki sözlerini haklı çıkarırcasına, kendisini, “uzak durulması gereken ve arabozucu şeytani bir varlık” konumunda buluvermiştir. İlgili bölümden de anlaşılacağı üzere, genç kadının bu konuma kendiliğinden gelmediğini, sözü edilen konuma sürüklenmesinde aile ve toplum hayatında egemen bir konumda olan erkeklerin aldığı denksizliğe ve adaletsizliğe yol açan yanlış kararların da büyük oranda etkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Bir toy sırasında temelleri atılan aile bireyleri arası çatışma, genç kadının içine düştüğü olumsuz durumu lehine çevirebilmek için kurguladığı “şeytani plan”la doruğa ulaşır. Kurgulanan “şeytani plan”, hile ve yalana başvurmak zorunda bırakılan kadının erkek açısından ne kadar tehlikeli bir duruma gelebileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Genç kadın tarafından kurgulanan hile ve yalan esaslı plan, meşhur fıkradaki kadının kurnazlığı ve hilekârlığı karşısında şaşkına dönen şeytanın Tanrı’ya söylediği “Madem kadını yaratacaktın beni ne diye yarattın?” sözünü akla getirmektedir. Aşağıda alıntılatacağımız planla birlikte çatışma süreci erkeğin aleyhine işlemeye başlamakta ve bu sürecin önüne ancak kutsalların devreye sokulmasıyla geçilebilmektedir.¹⁹

“Kadın bu sırrının bilinip etrafa yayılmasıyla herkese rezil olmaktan korktu ve daha önce davranıp bir hile düşündü: Qorı Han’ın evinden iki üç kız çağırdı. O gece tesâdüfen kar yağmıştı. Bu kızlardan biri Qorı Han’ın çizmesini giyerek, çizme izlerini Buqra Han’ın evinin kapısına bıraktı. Seher vakti de kadın gidip kocası Buqra Han’a dedi ki: “Oğlun Qorı Han’ın benim için yüz kızartıcı ve çirkin arzular beslemesi bana reva mıdır? İşte onun eve geldiğini gösteren ayak izleri”. Buqra Han bu olaydan öfkelenip ateş püskürdü ve beyleri çağırıp onlarla bu durumu danıştı. Beyler dediler ki: “doğrusunu öğrenmek için en iyisi, onu yakalayıp işlediği bu suçu ve giriştiği böylesine alçaklığı soralım”. Buqra Han buna müsâade etti. Beyler Qorı Han’ın evinin kapısına geldiklerinde o henüz uykuda idi. Beyler “seni yakalamamıza dair hüküm var.” dediler. Qorı Han şaşırıldı ve “herhalde Antlık Sarıqulbaş gelmiştir, yağı olmuş olmalı ki beni tutmak istiyor.” diye düşündü. Fakat beyler: “babanın emrine göre seni tevkif ediyoruz” dediler. Qorı Han: “mâdem ki babamın hükmüne göre tevkif edeceksiniz, o halde buyurun.” diyerek ellerini uzattı ve onu yakaladılar. Kadının söylediklerini kendisinden sordular. Qorı Han şöyle cevap verdi: “Anlaşıyor ki ben meseleyi babama söylemekte gecikmişim. O elini daha çabuk tutup bende önce davranmış. En iyisi sonradan yapılacak işi dille

söylememeli. Zaten büyükler “dile düşen iş ziyân olmuştur” demişler. Bu öğüt insanlara yapmadıkları işleri söylememelerini tembihliyor; zira sonunda insana vebal getirir”. Bundan sonra kendisiyle kadının arasında olup bitenleri açıkça anlattı. Beyler onun sorguda söylediklerini babasına arzettiler: “Qorı-Tekin diyor ki gerçi çizme izi benimkidir; fakat böyle bir işe teşebbüs etmeyip, bu tür bir alçaklığa asla tenezzül etmedim.” (Togan 1982: 65-66).

Denksizlik ve adaletsizlik üzerine kurulan bir evliliğe ön ayak olmanın yanı sıra, yapacağı işi önceden söylemenin cezasını iftiraya maruz kalarak çekmek durumunda kalan Qorı Han için kurtuluş, yukarıda da ifade edildiği üzere, ancak kutsalların devreye sokulmasıyla mümkün olacaktır. Eş ve oğul ikileminde kalan Buqra Han, çözümünü meseleyi kutsallara havale etmekte bulmuştur. Reşideddin ve ekibi tarafından İslam öncesi döneme ait inanış kalıplarından büyük oranda arındırılarak İslami bir içeriğe kavuşturulan “Oğuznâme”de bu noktadan itibaren dağ, ağaç ve su kültürlerinin yanı sıra, mavi ejderha unsuruyla da karşı karşıya gelmekteyiz. İslam öncesi mitolojik tefekkürü yansıtan bütün bu unsurlar, insanların suçlu ya da suçsuz olduklarının belirlendiği kutsal bir mekânın, bir başka deyişle, “nihai yargılama”nın gerçekleştirileceği Tanrı katının gözler önüne serilmesine vesile olmuştur. İlgili bölümde, sözü edilen kültürlerle mavi ejderhaların, bir başka deyişle, “kutsal mekân”ın işlevi hakkında şunlar söylenmiştir:

“O zamanlar Dîv Qayası adında, yüksek bir dağın eteğinde ejderha vardı. Endek adlı gâyet geniş bir bozkırın kenarında olan bu dağın eteğinde üç tane büyük ağaç vardı. Herbiri bir akarçeşmenin ayağında olup, her ağacın altında bir mavi ejderha vardı. Birisinin suçlu

olduğu iddia edilip itham edilirse, sanığın vücudunu yaralayıp ejderhalara gönderirlerdi. Eğer gerçekten suçlu ise ejderha onu hemen yedi. Yok eğer suçsuz ve temiz ise, yaralı vücudu iyileşirdi. İnsanların iyi veyâ kötü oldukları orada kesinlikle belli olurdu.” (Togan 1982: 66).

Dağ²⁰, ağaç²¹ ve su kültürleri, kutsal, bir başka deyişle, Tanrı “kut”unu temsil etmektedirler. Onların olduğu yerde Tanrı kutu, yani, sağlık, mutluluk, bereket ve en önemlisi de tanrısal himaye vardır. Doğrudan su kültürü ve gökle bağlantılı olan mavi ejderha ise, hayat ağacı olarak nitelendirilen kutsal ağacın bekçisi, rahmet ve bereket getirici kutsal bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Su, alıntıdan da anlaşılacağı üzere “hayat suyu” işlevini yerine getirmekte ve gençleştirici, sağaltıcı bir rol oynamaktadır.²³ Şifalı ve kutsal olduğuna inanılan sularla hayat ağaçları, Türkler arasından derlenmiş olan pek çok efsane ve destanda yaraları sağaltan, gençleştiren, Tanrı adına uzun ömür ya da ölümsüzlük bahşeden kutlu varlıklar olarak tasvir edilmiştir. Nitekim ilgili bölümde de Qorı Han, babası Buqra Han tarafından gözlerine mil çektirilip vücudunda çeşitli yaralar açtırılarak kutsal dağ, su, ağaç ve ejderhanın bulunduğu tanrısal mekâna gönderilmekte ve sınavdan geçirilmektedir. Qorı Han, eğer yalan söylememiş ve masum ise, Tanrı’nın koruyuculuk vasfı devreye girecek ve sağalacaktır. Böylece suçsuzluğu da ortaya çıkacaktır. Yalan söyleyen, özellikle de “namussuzluk” olarak nitelendirilebilecek bir davranış sergileyen birisi için Tanrı himayesi söz konusu olmayacak ve bu kişi, mavi ejderhaların elinde korkunç bir ölüme uğrayacaktır.

Söz konusu kutlu varlıkların bir araya gelişiyse tanrısal bir mekâna dönüştürülen yere gözleri kör, bedeni yara-

lı bir şekilde gönderilen Qorı-Han, evine gören gözleri ve sağlamış bedeniyle geri döner. Kutsal su, dağ, ağaç ve ejderhanın bulunduğu bir ortamda sınavdan geçtikten sonra suçsuzluğu ortaya çıkan Qorı Han'ın gözlerine mil çekilmesi ve kör gözlerin "kutsal mekân"da yeniden görmeye başlaması, bizi Hz. Yusuf, Bamsı Beyrek ve Köroğlu'na kadar götürmektedir. Kör olan gözleri açan kanlı gömlek ve toprak, burada yerini mavi ejderhanın şifalı diline bırakmıştır. Qorı Han'ın "kutsal mekân"da sağlması, ilgili bölümde şu şekilde anlatılmıştır:

"Oradan yola koyuldular; uzun süren yol nihâyet kısaldı ve iki aydan sonra birgün üç ağaç uzaktan görüldü. Anthq "bu üç ağacın hangisine gidelim" dedi. Qorı-Tekin "ben ortanca oğul olduğum için ortadaki ağaca" diye cevap verdi. Bu sırada üç dağ çoçu görüldü. Anthq atını sürüp tam ejderhanın önüne geldi; baktığı zaman Qorı Han'ı çeşmesinin başında uyuyor gördü. Ejderha onun göğsüne doğru gidiyordu. Sarıqulbaş bundan korkarak kılıcını çekti ve ejderhayı öldürmek istedi. Ejderhaya "ne yapıyorsun?" diye sordu. "O bir padişah'tır. Onu günahsız olduğu halde bu feci hale koydular. Onu bir kötülük etmemen için seni öldüreceğim". Ejderha "hiç tasa etme" diye cevap verdi: "O suçsuz, tertemizdir". Dilini Qorı-Tekin'in her iki gözüne sürünce hemen gözleri açıldı. Oradan sağlıklı geri döndüler." (Togan 1982: 67).

Nüsha içerisinde müstakil bir anlatı gibi duran bölümün sonunda üvey oğluna karşı duygusal yakınlık duyarak bir "iffetsizlik" örneği sergileyen, içine düştüğü zor durumdan kurtulmak için yalan ve hileye dayalı "şeytani bir plan" hazırlayan, baba ile oğul arasını açan ve suçsuz bir insanın iftiraya maruz kalarak çeşitli sıkıntılar yaşamasına neden olan genç kadın, Türk masallarının sonunda

yer alan kötülere cezalandırma biçimine uygun bir şekilde cezalandırılmaktadır. Bu cezalandırma biçimi bile, ilgili bölümün, nüsha içerisinde ustaca yerleştirilen masal ya da hikâye cinsinden müstakil bir anlatı olduğunu göstermeye yetecek cinstendir:

"Qorı-Tekin babasını görüp başından geçenleri anlattı. Buqra Han cevap olarak şöyle dedi: "Bu kadını daha benim için istediğin gün biliyordum ki, birgün fitne ve bulgaq'a yol açacaktır. Ama sen benim sözümü dinlemedin. Şimdi kadının cezasını nasıl istersen ver." Qorı-Han beş tâne tay getirmelerini emretti. Kadını bir atın kuyruğuna bağladılar. Sağ kolunu başka bir atın kuyruğuna, sol kolunu ve ayaklarını da böylece başka başka atlara bağladılar. Atları birden kamçıldılar ve böylece vücudu parça parça oldu." (Togan 1982: 67).

2.4. "Güzel Yüzlü" ve "Temiz" Oğuz Bahadırlarına Karşı Besledikleri Arzu Nedeniyle Ülkelerine İhanet Eden Yabancı Kadınlar:

"Reşideddin Oğuznâmesi"nde Oğuz, ordusuyla birlikte dünyanın karanlık tarafında bir ülke olan Kıl-baraq üzerine yürür. Bu kavmin erkekleri kara renkli, çirkin yüzlü ve köpek gibi, kadınları ise temiz yüzlüdürler. "Kıl-barak"²⁴ üzerine yürüyen Oğuz, bütün girişimlerine rağmen bir üstünlük sağlayamaz ve sonunda dağılan ordusuyla birlikte iki nehir arasında çekilir.²⁵ Oğuz'un Kıl-barak'ın üstesinden gelmesini sağlayan, İt-barak'ın kadınıdır. Oğuz geri çekilirken Kıl-baraklar arasında bir adamı kalır. Kocaları çok çirkin olan temiz yüzlü Kıl-barak kadınları, bu erkekten hoşlanırlar ve adamı İt-barak'ın kadınına götürürler. Bu adamın konuşması ve münasebeti kadının çok hoşuna gider. Kendi kocasıyla temasta bulunamamasından dolayı çok üzgün olan kadın, cinsî arzu ve sevinci yüzünden Oğuz'un tarafına

meyleder. Gizlice Oğuz'a elçi gönderir ve Kıl-barakların üstesinden nasıl gelebileceğinin yolunu bildirir. Bu durum, “Reşideddin Oğuznâmesi”nde şu şekilde anlatılmaktadır:

“Oğuz’un adamlarından birisi, te-sâdüfen Baraklılar arasında kalmış ve kadınlar arasında gizlenmişti. Bu kadınların kocaları pis vücutlu, çirkin yüzlü ve köpek gibi olduklarından kadınlar onu çok beğendiler ve hepsi yanına toplandılar. Onunla münâsebeti arzu ettiler ve bir hediye olarak, onların büyüğü olan İt-baraq’ın kadını huzuruna götürdüler. Kadının bu erkekle konuşması ve münâsebeti çok hoşuna gitti. Çünkü kendi kocası ile temasda bulunamadığından çok kederleniyordu. İt-baraq’ın karısı bu cinsî arzusu ve sevinci yüzünden Oğuz’un tarafına meyil gösterdi ve gizlice Oğuz’a elçi göndererek “eğer düşmanı yenip ülkesini almak istiyorsanız tutacağınız yol şudur” diye haber gönderdi: “Demirden dikenli çiviler yaptırınız ve askerlerinizden herbiri bu demir dikenlerden bir miktarını terkiye bağlasınlar ve savaşta bunları düşman üzerine serpsinler. Fakat kendi atlarınızın ayaklarına bu dikenli demir parçalarından bir zarar gelmemesi için uygun nallar yaptırmasınız. Sonra da düşmanların burunları ve vücutlarının kenarları çıplak ve tutkalsız olduğundan oralarına ok yağdırınız.” (Togan 1982: 25-26)

İt-Barak’ın karısının bildirdiği yöntem üzere hareket eden Oğuz, gemiler yaptırır ve yakışıklı kimselerden İt-barak’ın kadınlarına arka arkaya elçiler gönderir. Kadınların çok yardım ettikleri bu elçiler, Oğuz’a gerekli olan bütün âlet ve malzemeyi yavaş yavaş temin edip hepsini Oğuz’a gönderirler. Bazı kadınlar da bu erkekleri çok sevdiklerinden onlarla birlikte dönerler. Oğuz, bu ülkeyi bu yolla almayı başarır. (Togan 1982: 26).

Kadınların (eşler ve kız kardeşler), arzularına kapılıp düşmanlarla işbirliğine giderek eşleriyle kardeşlerine ihanet etmeleri hususu, diğer bazı destan metinlerinde de yer bulmuştur.²⁶

3. Sonuç

“Reşideddin Oğuznâmesi”ni kadın bağlamında çeşitli açılardan incelemeye ve kadınlara yönelik bakış açısını oluşturan temel unsurları tartışmaya çalışsan bu yazı, kadın konusunu her yönüyle ortaya koymuş ve tartışmış değildir. Çalışma, nüshaya bugüne kadar ihmal edilen bir yönüyle yaklaşmaya ve araştırmacıların dikkatlerini bu yöne çekmeye çalışmıştır. Yazı, kadını ilgili değerlendirmelerin çok daha sağlam bir şekilde yapılabilmesi için, konunun, eserin kaleme alındığı dönemi biçimlendiren özelliklerden (din, kültür, toplumsal hayat, etkileşim, vd.) bağımsız bir şekilde ele alınmayacağını da göstermeye çalışmıştır.

Yukarıda yapılan tespit ve değerlendirmeler de göstermektedir ki, “Reşideddin Oğuznâmesi”nde kadın, birkaç istisnanın dışında, “Kitâb-ı Dede Korkut”taki kadar olumlu özellikler taşımamaktadır. Oğuz Han’ın dinini kabul eden anne, eş ve Buqra Han’ın ölmüş eşi Bayır/Banu Hatun’un dışındaki kadınlar, aile ve toplum içi çatışmanın en önemli nedenlerindedir. “Oğuznâme”nin kaleme alındığı dönemde kadın; yeni din, yeni kültürel ortam ve yeni yaşam şartlarının da etkisiyle artık başlı başına bir “sorun” olarak algılanmaya başlanmıştır. Tıpkı, Yusuf Has Hâcib’in eserinde olduğu gibi, erkekler, kadın konusunda çok daha temkinli olmaya davet edilmektedir. Oğuz Han’ın dünyanın karanlık yerindeki Kıl-baraq ülkesini almasını sağlayan Kıl-baraq kadınları ise, sadakat ve yurt sevgisinden yoksun güzel ve temiz erkek düşkünü, “iffetsiz” ama Oğuz toplumuna yarar sağladıkları, özellikle de Oğuz

erkeklerini beğendikleri için “hoşgörülebilir” yabancı kadınlar olarak tasvir edilmektedir.

Tabip Reşideddin ve ekibi tarafından Müslüman bir Türk-Moğol hükümdarına takdim edilen “Câmiü't-Tevârih” içerisinde yer alan ve İslam ideolojisine göre yeniden kurgulanan “Reşideddin Oğuznâmesi”, kadını olumlarken “erkeğe itaat” ve “İslam'ı benimseme” ölçütlerini işletmiş, erkeğine itaat eden ve yeni dini benimseyen kadınları “kutlu” kişiler olarak görmüştür. Erkeğine itaat etmeyen ve yeni dini benimsemeyen kadınları ise, “arabozucu”, “iffetsiz”, “yalancı” ve “hileci” kişiler olarak nitelendirmiştir. “Oğuznâme”de, gayet akıllı, bilgili ve işbilir bir hatun olan ve memleket işleri hakkında da hüküm veren Bayır/Burla Hatun'dan özellikle söz edilmektedir. Bayır/Banu Hatun, bütün bu özellikleriyle, eski Türk toplum hayatındaki han eşleriyle “Kitâb-ı Dede Korkut”un han ya da bey soyundan gelen “kutlu” hanımlarını temsil etmektedir. Eserde, okuyucunun Bayır/Banu Hatun ile Buqra Han'ın daha sonra evlendiği genç kadın arasında bir karşılaştırma yapması da arzulanmış gibidir. Bu arzu, okuyucuya Bayır/Banu Hatun ile Buqra Han'ın evlendiği genç kadının şahsında, kadınlardaki “bozulma”yı göstermeyi amaçlamaktan doğmuş olmalıdır.

DIPNOTLAR

1 Meşhur Memluk tarihçisi Ebu Bekr bin Abdullah bin Ay Beg Ed-Devadâri, 14. yüzyılın başlarında kaleme aldığı “Dürerü't-Ticân ve Gureru Tevârihü'l Ezmân” adlı eserinde, Celaleddin Harezşâh'ı yenip Doğu Anadolu'ya gelen ve Nusaybin'i kuşatan Tatarlar hakkında bilgi verirken, Kıpçakların başlangıçlarıyla ilk hükümdarlarından söz eden ve elden ele dolaştırılan “Ulu Han Ata Bitigi”leri ile Oğuzların başlangıçlarıyla ilk hükümdarlarından söz eden ve elden ele gezdirilen “Oğuznâme”lerinden söz açmaktadır. Devadâri'nin verdiği bu bilgiler, 14. yüzyılda kaleme alınan bir kaynağın “Oğuznâme”nin Oğuzlarca elden ele gezdirilen yazma bir eser olduğundan söz etmesi bakımından son derece önemlidir: “Bu kavmin [Tatarların]

nereden çıktığını ve kendilerinden öncekileri “Ulu Han Ata Bitigi” adlı kendi kitaplarından ararak zikredelim. Onun mânâsı, “ulu baba hükümdarın kitabı”dır. Bu kitabı evvelki Türklerden Moğol ve Kıpçaklar tanırlar ve ona çok büyük hürmet gösterirler. Nasıl ki, diğer Türklerde de Oğuznâme isimli bir kitap vardır. Bunu elden ele gezdirirler. İçinde başlangıçları ve ilk hükümdarları zikredilir ki o da Oğuzdur.” (Ercilasun, 1988: 13).

2 “Oğuz destanları bize biri Batı Türkistan ve Önasya'daki Oğuz, diğeri Ortaasya ve Uzakdoğu'daki Oğuz şeklinde iki rivayet olarak gelmiştir. Ortaasya'da Çengiz evladının daha islâmiyeti kabul etmemiş olanları için XIII. yüzyılda yazılmış olacağını tahmin ettiğimiz bir Uygurca şekli, (ODU) bu Destanın doğu rivayetini aksettiriyor. Bir rivâyetten anhyoruz ki esere Moğol zamanının dil bakımından tesiri varsa da, Moğollardan evvel daha uygurca yazı kullanan, fakat müslüman olmayan Türk ve Moğol kabileleri arasında yazılmış bir Oğuz Destanı rivayeti vardı. Bu rivâyette kurt kendisine seferlerde Oğuzlara yol gösterme vazifesi verilebilecek derecede Oğuzların kalbinde yüksek bir yer tutmuş olduğu aksettirmiştir. Yine bu rivâyette DDQ'daki “Allah'dan da şeytandan da korkmayan” kahraman tipi yer almıştır.” (Togan 1982: 148)

3. W. Bang ve G. Rahmeti Arat tarafından önce Almanya'da (Bang-Rachmati 1932), daha sonra da İstanbul'da (Bang-Arat, 1936) yayımlanan nüshanın genel özellikleriyle nüsha üzerinde yapılan çalışmalar için bk. Aça, 2003: 112-116, 133-136. Nüsha, bilim dünyasına tanıtıldığı ilk günden bu yana çözülmeyi bekleyen çeşitli problemler açısından araştırmaların ilgisini çekmiştir. Bu temel problemlerle ilgili bazı görüşlerimiz, bir başka yazımızda yer alacaktır. Araştırmacılarca 13. yüzyıl ile 16. yüzyıl aralığında kaleme alındığı/istinsah edildiği ifade edilen Uygur harfli nüsha, Paris Bibliothèque National'in Türkçe eserler bölümünde 1001 numarada kayıtlıdır. Nüshanın 13. yüzyılda, Cengiz Han'ın sarayında “kâtiplik” görevi de üstlenmiş olan bir Uygur “Bakşı”sı tarafından Maniheist ve Budist telakkiler de göz önünde tutularak çok daha eski bir nüshadan istinsah edildiği düşüncesini taşımaktayız. Nüsha, Bahaeddin Ögel'in de çok başarılı bir şekilde ortaya koyduğu üzere, Manihesit ve Budist telakkilerin yanı sıra, Cengiz Han dönemi Moğol etkilerini de içermektedir (Ögel 1993: 128). Oğuz'un doğuşunun ve evliliklerinin anlatıldığı bölüm, mitik özellikler arz etmektedir. Bu bölümün, yaratılış mitleriyle bağlantılı olduğu şüphesizdir. Oğuz, nüshada da anlaşılacağı üzere, ilk insan sıfatıyla Tanrı tarafından yeryüzüne indirilmiştir. Metni yeniden düzenleyen “Bakşı”, ilk insan sıfatıyla anasız ve babasız bir şekilde yeryüzüne indirilen Oğuz olgusunu, Uygur ve Moğol dönemi dinlerinin temel motifleriyle yeniden yorumlamaya çalışmış, fakat bunda çok da başarılı olamamıştır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, eldeki Uygur harfli nüshanın, tıpkı Reşideddin nüshasında olduğu gibi, yazılı kültür ortamında bir “bakşı” tarafından dönemin yeni anlayış ve şartlarına göre yeniden düzenlenmeye çalışıldığı düşüncesini taşımaktayız. Yukarıda da ifade edildiği

üzere, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nın barındırdığı bazı temel sorunlarla ilgili görüşlerimizi bir başka çalışmamızda aktarmaya çalışacağız için şimdilik bu konular üzerinde durmayacağız.

4. A. Zeki Velidi Togan tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayımlanan (Togan 1982) "Reşideddin Oğuznâmesi"nin yazılış yeri, tarihi ve yazılış şartları hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Togan 1982: 117-127. Nüşanın genel özellikleriyle nüsha üzerinde yapılan çalışmalar için ayrıca bk. Aça 2003: 116-120, 136. Muhtemeldir ki, Reşideddin'in başkanlığındaki heyet tarafından kaleme alınan "Câmi'üt-Tevârih"te yer alan "Oğuznâme", Uygur Bakşıları tarafından kaleme alınan diğer Türkçe ve Moğolca Oğuznâme nüshalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Nitekim Togan'ın "Reşideddin Oğuznâmesi"nin kaleme alınmasıyla ilgili tespitleri, son derece önemlidir: "Reşideddin'de tercümesi görülen Oğuzname, muhakkak ki önceleri Türkçe yazılmıştır. Hattâ belki bu nüsha, Uygur harfleri ile de yazılmış olabilir. Bu Türkçe Karahanlılar zamanındaki Sırderya havzası Türkçesi ve Oğuzca ile karışık bir Türkçedir. Bu husus, bilhassa Hanların ve Yabgu'ların lâkaplarında ve coğrafi isimlerde böyledir. Bazı Oğuznâme nüshalarında "sizler" yerine "siler" ve "Hind" yerine, Uygur vesikalarında da görülen "Enekdet" isminin gelmesi, bu Oğuznâme'nin evvelce Argu dilinde yazılmış olduğunu gösterebilir. Sonradan eser Farsçaya tercüme olunmuş; bize Câmi'üt-Tevârih'de nakledilen Oğuznâme'nin Farsçası, Reşideddin'in fasih Farsçası değildir. Zira bunda birçok avamî tâbirler ve Maverâünnehr'in Tacikçesinin izleri görülüyor. İlhanlılar zamanında olsa gerek, daha sonra bu eser Moğolcaya da tercüme edilmiş görülüyor. (...) Kesinlikle anlaşılıyor ki, Reşideddin kendisine yazılı olarak tesbit edilip verilen "Tarih-i Oğuzan"ı değiştirmemiş, yalnız Kur'an'dan âyetler, bazı tarihi kayıtlar, İran edebiyatından ve Şehnâme'den şiiirlerle süslemiştir." (Togan 1982: 118-119, 120).

5. Ebülğazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Terâkime"si, büyük oranda "Reşideddin Oğuznâmesi"ne dayanıyormuş gibi görünmekle birlikte, Türkmenler arasında derlenen rivayetlerle diğer bazı Oğuznâme nüshalarının aktardığı bilgileri de içermektedir. Eser, "Reşideddin Oğuznâmesi"nin motomot tercümesinden ibaret değildir. A. Zeki Velidi Togan, bu konuda, "Ebül Gazi Bahadır Han "Şecere-i Terâkime"de bu Oğuz rivayetlerinin kitap şeklinde yazılmış nüshalarından istifade etmiştir. Fakat onun gördüğü nüshalarda ve duyduğu rivayetlerde, gerek Reşideddin'in eserinin I. cildindeki Oğuzlar bahsinde, gerekse II. ciltte münderiç ve şimdi tercümesini neşretmekte olduğumuz "Oğuzların Tarihi"nde bulunmayan bazı tafsilât halinde Reşideddin'in istifade ettiği nüshalarda da vardı. Fakat Reşideddin'in eline verilen nüshayı hazırlayanların bunların bazılarını Oğuz Destanı içine almadıkları (...). Netice olarak Reşideddin'e esas olan Oğuz hikâyelerinin, Ebülğazi'nin elindeki Türkmen rivayetleri gibi, muhtelif zamanlarda yazılmış hikâyelerin Şahmelik'e ait mülâmatın daha taze olduğu bir zamanda, fakat onun tebaasından

olmayan Türkmenler tarafından söylendiğini tahmin edebiliriz. Bu rivayetlerin bir kısmı Horasan ve Sırderya havzasında, diğerleri de Gökçeğöl-Vangölü mntikasında yaşayan Bayandır ve Salurlar ağzından yazılmıştır diyebiliriz. Her iki rivayet, yukarıda da dediğimiz gibi, Reşideddin ve Ebülğazi'nin eserleri değildir. Onlar ancak önlere getirilen rivayetleri bir araya getiren iki müelliftir. Ebülğazi, Cami'üt-Tevârih'in I. cildinin başındaki Oğuzlara ait kısmı görmüştür. Fakat II. cildinde, "Oğuzların ve Türklerin tarihi" ünvanıyla ayrı bir risâle olarak yazılan eseri görmüşse benzemiyor. Bu bakımdan her ikisi Oğuz destanları üzerindeki araştırma içinde, biri diğerinden bağımsız sayılabilecek kaynak telâkki edilebilir." (Togan 1982: 121, 125) derken, Abdülkadir İnan, "XVII. yüzyılda Ebulgazi Bahadır Han'ın yazdığı "Şecere-i Terâkime" de Oğuz destanından bir kısımdır. Bunun esasını Reşideddin Tabip'ten alınmış olabilir; fakat bazı parçalarının Türkmen folklorundan alındığına şüphe yoktur. Bu kitabı istinsah eden Türkmen hocaları da asıl Ebulgazi Han nüshasında bulunmayan Türkmen rivayetlerini eklemiştirler." (İnan 1987: 224) demektedir.

6. Uygur harfli nüsha ile "Reşideddin Oğuznâmesi" dışında kalan diğer nüshalar için bk. Aça, 2003: 120-132, 136-139.

7. Çoklukla "alplara mahsus evlilik" konusunu işleyen "arkaik destanlar" için bk. Aça 2000; Aça 2002: 53-57. Kadın kahramanların etkin bir şekilde yer aldığı kimi kahramanlık destanlarına şu örnekleri vermek mümkündür: "Boktu Kiriş-Bora Şeeley", "Cañıl Mirza", vd. "Arı-Haan" gibi, yarı mitik, yarı tarihî-menkabevi bir özellik arz eden kimi metinlerde kadın, ilk insan sıfatıyla Tanrı katından indirilen kahramana eş olmak ve onun medenileşmesine katkıda bulunabilmek için destanda aktif bir rol almıştır. "Arı-Haan"daki bu işlevleri yerine getiren göksel Aldın-Dağın'a'yı, Uygur harfli Oğuz Kağan destanındaki göksel kadınlarla birlikte düşünmek ve buna göre yorumlamak gerekmektedir. Aldın-Dağın'a'yı, Âdem modeline esaslanan Arı-Haan'ı medenileştiren göksel bir kahraman sıfatıyla Havva modeline esaslanan birisi olarak algılamak gerekmektedir. "Arı-Haan" için bk. Ergun-Aça 2005: 225-272.

8. "Kitâb-ı Dede Korkut", diğer pek çok hususun yanı sıra, kadın bağlamında da incelemeye tâbi tutulmuştur. Burada sadece iki önemli incelemeden söz edilecektir. Bunlardan ilki, Mehmet Kaplan tarafından kaleme alınan bir yazıdır: Kaplan 1951: 99-112 ve oradan Kaplan 1976: 41-54. Kaplan'ın incelemesi, bu konuyla ilgili yapılan en kapsamlı ve en ciddi incelemedir. Diğer bir inceleme ise Metin Ekici tarafından kaleme alınmıştır: Ekici 2000: 123-138.

9. "Kitâb-ı Dede Korkut"ta genelde olumlu özelliklere sahip olan kadının olumsuz yanları, aile ve ev hayatı bağlamında ortaya konulmuştur. "Mukaddime" kısmında, Dede Korkut'un ağzından aktarılan tespitler, Oğuz Türklerinin ev hayatı bağlamında kadınlarda ne gibi özellikler aradığını, kadınları hangi özellikleri nedeniyle olumlamadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Dede Korkut'un ağzından aktarılan ifadelerde kadınlar, "solduran

soy”, “tolduran top”, “ivün tayağı” “niçe söyler-iseñ bayağıdır” ifadeleriyle dört grupta ele alınmaktadır (Ergin 1997: 76-77). “Kitáb-ı Dede Korkut”taki bu aile ve ev hayatı merkezli kadın sınıflandırmasının bir benzerini, Orhan Şaik Gökay’ın (1973: CCLVI) da dikkat çektiği üzere, Ali Rıza Yalman (Yalgın), Kozandağı Türkmenleri arasında derlemiştir. Yalman (Yalgın)’ın derlemelerinde kadınlar “zavratı-zort”, “çepelimürt” ve “hazretimülk” olmak üzere üç grupta ele alınmıştır (Yalgın/Yalman 1993: 206-210). “Kitáb-ı Dede Korkut”taki bu aile ve ev hayatı merkezli kadın sınıflandırmasının başka bir örneği, tarafımızca, Balıkesir yöresinden derlenmiştir. Halen Balıkesir il merkezinde yaşayan ve 1962’de aynı ilin İvrindi ilçesi Mallica Köyü’nde dünyaya gelen Mustafa Acar’dan 30. 12. 2006 tarihinde yapılan derleme, “Kitáb-ı Dede Korkut”taki kadınlarla ilgili ev ve aile merkezli sınıflandırmanın günümüzdeki uzantılarına bir örnek olması bakımından önemlidir: “Ben ilkokul çağlarındayken amcam İsmail Acar derdi ki, “Oğlum şu dünyada üç çeşit karı vardır. Bir, “salla sırt karı”; iki, “kümesbaş karı”; üç, “evcimek karı”... Bunlardan “evcimek karı”ya düşersen keyfine diyecek yok. Ama “kümesbaş karı”ya düşersen yedi bayram anan ağlar. “Salla sırt karı”, sırtına çocuğu sarar, akşama kadar o kapı senin, bu kapı benim gezer. Akşamleysin sen iştin, çiftten gelirsın ateşin üstüne bir harana (tencere) koymuş, bir ateşi dürter, bir çocuğa vurur: “Hayırsız, akşama kadar bir yemek yaptırmadın” der. “Kümesbaş karı”, kafasını bir atkıyla sarar, bütün ömrü boyunca “eh eh” inler. Ne olur, ne ölür. Ne sevdiğinin hayrı olur, ne yediğinin hayrı olur. “Evcimek karı” ise, sabahleysin kalkarsın tarhana çorbası hazır... Çorbayı içersin, üzerine iki bardak da çay içersin. Çifte de gideceksen bahçeye çıktığında öküzler hazırlanmış, eşek de merdiven taşına yanaşmış... Tam eşeğe binerken “Haydi adam, akşama erken gel!” deyip sırtını sıvazlar. Sen de o keyifle akşama kadar bir dönüm çift sürersin.”

10.Yusuf Has Hâcib tarafından 11. yüzyılda kaleme alınan “Kutadgu Bilig”deki hangi kadınlarla evlenilmesi ve kız çocuklarının nasıl yetiştirilmesi gerektiğiyle ilgili şu ifadeler, kadının “Reşideddin Oğuznâmesi”ndeki olumsuz yansımalarının izahında büyük önem taşımaktadır: Nasıl Evlenileceğini Söyler: **4477.** Alacaksın, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan, bir âile kızı almağa çalış. **4478.** Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık almayan münâsebet-siz hareketlerde de bulunmaz. **4479.** Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek âilelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun. **4481.** Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; ömrünü huzur içinde geçirirsin. **4482.** Onda yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu iyi olursa, seni memnun eder. **4483.** Ey takvâ sahibi insan, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen. **4484.** Yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu güzel olursa, o mükemmel demektir. **4485.** Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen al yanağıñ boş yere sarartma. **4486.** Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni. **4487.** Biri

zengin kadın ile evlenmek ister, biri güzel olmasını ister ve ona göz diker. **4488.** Bir başkası soyu-sopunun asil olmasını ister ve bu asâlet pâyesi ile iftihar eder. **4491.** Ey seçkin ve bilgili insan, sen zengin bir kadın ile evlenmek isteyerek, kendini onun esiri duruma sokma. **4492.** O malna güvenerek, dilini uzatır; o birçok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder. **4493.** Ey güzelliği arayan insanların iyisi, kadında güzelliği arama, âleme maskara olursun. **4494.** Kadının güzeline herkes arzular; fakat onu ancak Tanrı’nın fazlı koruyabilir. **4495.** Ey asâlet ve büyüklük arayan insan, bu asil âile içinde küçük mevkie düşme. **4496.** Soy-u-sopu büyük olan kimseler yüksekte konuşurlar; sen kadın esiri olma. **4497.** Ey alacağı kadının takvâ sâhibi olmasını isteyen bey-zâde, böylesine rastlarsan, her dört şeyi de bir arada elde etmiş olursun. **4498.** Eğer iyi ve takvâ sahibi kadın bulursan, bu fırsatı kaçırma, derhâl evlen, ey iyi insan. **4499.** Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür. **4500.** Ahlakı dürüst olan kimse güzel görünüyor; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir; bunu bilen bilir. **4501.** Kadın takvâ sahibi ve temiz olursa, asil demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli insan. **4502.** Ey hakim insan, takvâ sâhibi olan kadın iste; takvâ sâhibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur. **4503.** Böyle bir kadın bulursan, çabuk davran; fırsat kaçırma; ey mert yiğit. Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler: **4510.** Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzüm kalmadan, yalnız bu pişmanlık seni öldürür. **4511.** Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşaması daha iyi olur. **4512.** Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı ya da evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır. **4513.** Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi dışı gibi olmasın. **4514.** Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları sokakta gören göz onların gönülünü çeler. **4517.** Yemekte, içmekte kadınları erkeklerle katma; eğer katarsan, ölçüyü kaçırsınlar. **4518.** Kadının evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa, doğru yoldan şaşar. **4519.** Kadının aslı ettir; eti muhafaza etmeli; gözetmezsen eti kokar; bunun çaresi yoktur. **4520.** Kadına saygı göster, ne isterse, ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma. **4521.** Bunlarda öteden beri vefa yoktur; gözleri nereye bakarsa, gönülleri oraya akar. **4522.** Onlar zahmetle süren ve yetişen bir ağaca benzer; meyvası zehirdir, ona karşı iştiha ve ihtiras besleme. **4523.** Nice bin kudretli ve erlerin eri erkekler kadınlar yüzünden mahvolup gitmişlerdir. **4524.** Nice al yanaklı ve yüzü sıhhatle pırl-pırl parlayan erkekler, kadınlar yüzünden, toprak olup gitmişlerdir. **4526.** Onları nasıl zapt ve rapt altına alabilirsin; meğer ki, her şeyi koruyan Tanrı onlarla başa çıksın (Arat 1998: 325-327).

11.Ebülğazi Bahadır Han’ın “Şecere-i Terakime”sinde Oğuz, anasını doğrudan Müslüman olmaya davet etmiştir. Ebülğazi, Türk halkının ta Yafes’ten Alınca-Han’a kadar Tanrı’nın birliğine iman ettiklerini, fakat Kara-Han döneminde bütün kâfir olduklarını söylemiştir. Ebülğazi, Reşideddin ve ekibinin yeğledikleri “biricik Tanrı’yı

ikrar ve itiraf" ifadesini açıklama ve zenginlik ve paraya dayalı bir "Cahiliye Dönemi" manzarası çizme gereği duymuştur: "Müslüman ol ve hak dinine gel! Yok gelmezsen, ben de senin sütünü emmem", diyor. Bunun üzerine annesi oğlunun bu isteğine dayanmadı ve Tanrının birliğine iman getirdi. Bunun üzerine Oğuz-Han annesinin memesini emmeğe başladı. Fakat annesi ne gördüğü rüyaları ve ne de oğlunun isteği üzerine müslüman olduğunu hiç kimseye açmadı. Çünkü Türk halkı, Yafes'ten ta Alınca-Han'a kadar Tanrının birliğine iman etmişti. Ama Alınca-Han'dan sonra Türkler çok zengin olmuşlar ve servetle paraya esir olmuşlardı. Bütün memleket Tanrı'yı unutarak kâfir olmuş ve kötü yola sapmışlardı. Kara-Han zamanında ise büsbütün kâfir olmuşlar ve küfre sapsmışlardı. Meselâ bir baba, oğullarından birinin veyahut da bir oğul, babasının Hak dinini kabul ettiğini duysa idi, hemen onu düşümeden öldürürdü." (Ögel, 1993: 157)

12. Henüz "kâfir" olan anasının sütünü bile emmekten kaçınacak derecede dindar kimliğe büründürülen Oğuz, çocukluk ve büyüme çağlarında da dindar bir kişi olarak tasvir edilir: "Oğuz çocukluğunda ve büyüme çağında, ergin oluncaya kadar daima Tanrı'yı anıp ona şükrederdi. Her fırsatta ister uyukda, iter uyanık halde, yaratıcı Tanrı'yı muhakkak anardı." (Togan 1982: 18). Uygur harfli nüshanın Gök Tanrı'ya borcunu ödemekle yükümlü Oğuz'unun seçilmiş kişiliği ve Tanrısalığı, yazmada, ancak Türk inamış ve düşünüş sisteminin layıkıyla bilinmesiyle anlaşılabilir. Simgelerle anlatılırken "Reşideddin Oğuznamesi"nde simgesel anlatımın yerini doğrudan anlatım almıştır. Oğuz Han'ın seçilmişliğinin ve üstünlüğünün tek sebebi, ona Tanrı'nın nurlu feyzinin erişmesidir. Bu nurlu feyiz, onu, içinde yaşadığı toplumdaki diğer insanlardan daha nitelikli, daha üstün ve tanrısal kılmaktadır: "Ona Tanrı'nın nurlu feyzi erişti. Her türlü bilim ve hünerde, ok atmada, kargı kullanmada, kılıç çalında ve bilgi hususunda âleme ün olacak şekilde gelişme gösterdi." (Togan 1982: 18).

13. Bu tespit, Kara-Han ile oğlu Oğuz Han arasındaki çatışmadaki din farklılığı faktörünü hiçbir şekilde geri plana atmaz. Tarih, bize, kendi aralarında çeşitli nedenlerden dolayı çatışagelen Türk gruplarının din farklılığı nedeniyle de çatışmış olduğunu bildirmektedir. Bu çatışmaların sözlü ve yazılı geleneğe "Reşideddin Oğuznamesi"nden önce de yansıdığını görmekteyiz. Nitekim, Kâşgarlı Mahmud'un meşhur sözlüğü "Divânü Lügâti't-Türk"ünde Müslüman Oğuzların Budist, yani, "kâfir" Uygurlar üzerine yaptığı seferlerden ve Oğuzların Budist, yani "kâfir" Uygurların tapınaklarını (Furhan evi) yıktıklarından ve Buda heykelleri üzerine pislediklerinden söz eden manzumelere de yer verilmiştir: "Kelginleyü aktımız/Kendler üze çıktımız/Furhan evin yıktımız/Burhan üze s.çtımız [Seller gibi aktık/şehirlere üzerine çıktık/put evini yıktık/putları üzerine yestehledik]" (Atalay 1992: 343-344).

14. Bu "sert" ve "kararlı" tutumun bir benzerine Uygur harfli Oğuz Kağan destanında da rastlanmaktadır. Güneşi bayrak, göğü de çadır haline getirmek isteyen, yani, küresel egemenlik peşinde koşan

Oğuz Kağan, arzuladığı küresel egemenliği kurmak adına harekete geçtiğinde ilkelerini net bir şekilde ortaya koymakta ve dostla düşmanı bu ilkelere göre belirleyeceğini ilan etmektedir. Oğuz'un elçileri aracılığıyla dört bir yana ilettiği mektubu, kesin bir itaat talep etmektedir: "Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerekir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul ederek, onu dost edinirim. Kim baş eğerse, gazaba gelirim; düşman sayarak, ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp onu astırır ve yok ettirim." (Bang-Rahmeti 1936: 17).

15. "Reşideddin Oğuznamesi"nde, "Kitâb-ı Dede Korkut"un han ve bey soyundan gelen ak pürçekli, akıllı ve bilgili kadınlarını hatırlatan Bayır/Banu Hatun hakkında şunlar yazılmıştır: "[Buğra Han'ın] her üç oğlunun da annesi olan Bayır Hatun adında gayet akıllı, bilgili ve işbilir bir hatunu vardı. Memleket işleri hakkında da çoğu zaman o hüküm verirdi." (Togan 1982: 64).

16. Aile bireyleri arasındaki çatışmanın temellerini atan diyalog, Ebülğazi Bahadır Han tarafından kaleme alınan "Şecere-i Terâkime"de şu şekilde anlatılmaktadır: "Düğünden sonra kızın gönlü bulandı ve aklına kötü şeyler gelmeğe başladı. Kendi kendine şöyle dedi: "Herhalde Kuzi-Tekin'in bende gözü olmalıdır. Bunun için de bir bahane bulup, beni babasına aldı. Belki de benimle gizli olarak, yeyp içmek ve eğlenmek istiyordu. Yoksa benim gibi genç ve güzel bir kıyı ihtiyar babasına niçin alsındı?" Günlerden bir gün Kuzi-Tekin, şu babamı göreyim diye yola çıkar ve babasının yurduna gelir. Evden içeri girdiğinde, babası horlayarak yatıyor ve kız da yalnız başına oturuyormuş. Kız, Kuzi-Tekin'in geldiğini görünce, hemen yerinden kalkıp, oğlunun önüne gidip, yüzünü gözünü ona sürmeğe başlamış. Kuzi-Tekin'i okşamış. Kadınlar kendi kocalarına nasıl yaparlarsa, kız da Kuzi-Tekin'e aynen öyle yapmış. Kuzi-Tekin bunu görünce, içinden şöyle seslenmiş: "Bu kadın benim anamın yerinde oturuyor. Öbür taraftan da bana sevgili rolü yapıyor." Yine günlerden bir gündü. Kadın, Kuzi-Tekin'i yalnız bulunca, hemen ona şöyle söyledi: "Benim halimden hiç haberin var mı? Ben sana çoktan aşık oldum! Ne geceler uykum ve ne de gündüzler kararım var! Benim halimden halâ hiçbir şey anlamıyorsun! O halde beni niçin aldın da böyle ihtiyar bir adama verdin?" Kuzi-Tekin de Hatuna: "Sen benim anamın yerinde oturuyorsun. Eğer bu günden sonra, sen bu durumunu değiştirmezsen, seni parça parça eder ve her parçamı da bir yere atarım!" dedi." (Ögel 1993: 244-245).

17. Kökleri büyük oranda yaratılış mitleriyle kutsal kitaplardaki "cennetten kovulma" ya da "cennetten çıkarılma" olayına kadar giden bu bakış açısıyla ilgili bir değerlendirme için bk. Aça 2004.

18. Ebülğazi Bahadır Han tarafından kaleme alınan "Şecere-i Terâkime"de beslediği yasak aşkı muhatabına ilan eden ve bunun karşılığında çok sert bir cevap alan genç kadının hile ve yalana başvurması, konuyu açtığı kardeşlerinin karlıklarının tavsiyeleri üzerine gerçekleşmiştir: "Kadın bunu duyunca, baktı ki başka bir çare yok. Hemen gidip durumu kardeşlerinin karlıklarına anlattı. Oturdular,

aralarında konuştular, anlaştılar. Bunun üzerine kardeşlerinin karıları kıza şöyle dediler: “Kuzi-Tekin’in bu olayı, Han’a ve halka anlatmasından önce, senin herkese duyurman gerek! Yoksa ölüme gidersin”, dediler. Hepsini birleşip bir kadın gönderdiler. Kadın, Kuzi-Tekin’in evine gizlice girdi ve Tekin’in çizmesini çalarak getirdi. Bundan sonra da çizmeyi alıp götürdü ve oğlanın babası Buğra-Han’ın evine koydu.” (Ögel 1993: 245).

19. Ebülğazi Bahadır Han’ın kaleme aldığı “Şecere-i Terâkime”de kahramanın iftiraya uğramışlığı ve suçsuzluğu kutsallara başvurulmadan ispatlanmaktadır. İftiraya uğramışlık ve suçsuzluk, genç kadına mihmandarlık eden kadınlar dayak zoruyla konuşturularak anlaşılmaktadır: “Halk ikiye bölünmüştü. Halkın yarısı kadına, yarısı da Kuzi-Tekin’e inanıyordu. En sonunda halk birleşti ve hanımın yanında yatıp (mihmandarlık eden) kadınları Han’ın yanına getirdiler. Onlara sordular. Fakat hiç birisi, hiçbir şey söylemedi. Onlara doğruyu söylemeleri için (zor gösterip, döğmeğe başladılar). Tam ölmek üzere iken konuşmağa başladılar. Baştan sona kadar geçen olayları ve aralarındaki konuşmaların hepsini anlattılar. Avşarlı kadınların neler (öğrettiklerini), çizmeyi nasıl çaldıklarını birer birer söylediler. Bunun üzerine Buğra-Han, Kuzi-Tekin’e: “Böyle bir fitne olur diye bu kadını almak istemiştim. Sen benim isteğime uymadın. Şimdi sen bu (kadını) ne yapacaksın? Bu (işleri) sen iyi bilirsin!” dedi.” (Ögel 1993: 246).

20. Dağ kültü inancının Türk kültüründeki yeri ve işlevleri için bk. Ögel 1995: 423-464; Bayat 2006.

21. Ağaç kültü inancının Türk kültüründeki yeri ve işlevleri için bk. Ergun 2000; Ergun 2004.

22. “Ejderhalar, yılanlar, kabuklu deniz hayvanları, yunuslar ve balıklar su amblemleridirler; okyanusun derinliklerinde barınan bu hayvanlar derinliğin kutsal gücüyle sarmalanmışlardır; göllerde uyurken ya da nehirleri geçerken yağmuru, nemi, seli dünyanın bir o yanına bir bu yanına dağıtır ve dünya üzerindeki bereketi kontrol ederler. Ejderhalar, bulutlarda ve göllerde yaşarlar; yıldırım efendileridirler; göğün sularını boşaltır ve tarlalara ve kadınlara bereket dağıtırlar. Ejderhanın, kabuklu deniz hayvanlarının ve yılanın vb çok yönlü simgeselliklerine daha sonra döneceğiz; bu bölümde kendimizi ejderhanın Çin ve güneydoğu Asya kültürlerindeki işlevini irdelemekle yetineceğiz. Ejderha ve yılan Tchouang Tseu’ya göre, ritmik yaşamın simgesidir, **çünkü ejderha, yaşamla uyum içinde dalgalanmalarıyla yaşamı besleyen ve uygarlıkları doğuran suyun ruhunun simgesidir.** Ejderha Ying suları birleştirir ve yağmurları yönlendirir; çünkü su ilkesidir. “Kuraklık baş gösterdiğinde ejderha Ying’in bir tasviri yapılır ve yağmur yağmaya başlar.” (...) Çin’de, ejderha-su-gök amblemi imparatorla ilişkilidir ve kozmik ritimleri temsil eder ve toprağa bereket getirir. Ritimler bozulduğunda, kozmik ya da toplumsal yaşam düzenini yitirdiğinde, imparator yaratıcı gücünü nasıl yeniden canlandırabileceğini ve düzenini nasıl yeniden kurabileceğini bilir. Hsia hanedanlığından bir kral,

krallığını geliştirmek için, ejderha verdi. Böylece, dünyanın ritminin bekçisi olan ejderhalar, **Hsia hanedanlığına hükmetme erkini veren göç zayıfladığında ya da yeniden canlanmak üzere olduğunda ortaya çıkarlardı. Öldüğünde ya da yaşamının belirli dönemlerinde göğe yükseldi; örneğin, Sarı Hükümdar Huang-ti, yanında eşleri ve yetmiş yakın danışmanı ile birlikte, sakallı bir ejderha tarafından göğe çıkarılmıştı.** Daha çok toprağa ve kıtaya yönelik Çin mitolojisinde, ejderha, su amblemi olmasına karşın, daha çok göksel erdemleriyle anılır. Sudan gelen üretkenlik, bulutlarda toplanır. Ama bereket-su-krallık (ya da sağlık) üçlüsü güneydoğu Asya mitolojilerinde daha iyi korunmuştur, bu mitolojilerde, okyanus her gerçekliğin temeli ve tüm güçlerin dağıtıcısıdır.” (Eliade 2003: 212-214).

23. “Kozmogoni simgesi ve tüm tohumların taşıyıcısı olan su, büyüsel bir maddedir ve her derde devadır; iyileştirir, gençleştirir ve yaşamı sonsuz kılar. Suyun ilk örneği “hayat suyu”dur. (...) Hayat suyu, gençlik çeşmesi, aynı metafizik ve dinsel gerçekliğin türevidir: suda yaşam, güç ve sonsuzluk vardır. Bu su, doğal olarak herkesin ulaşabileceği, her yerde bulabileceğimiz bir su değildir, canavarlarca korunur. Girilmesi zor bölgelerde bulunur, cinlerin ya da tanrıların elindedir vb. Hayat suyunun kaynağına ulaşmak ve bu suya sahip olmak için bir dizi snamadan geçmek gerekir, tıpkı hayat ağacı arayışlarında olduğu gibi (§ 108, 145). “Yaş olmayan nehir” (*vişara nadi*), Kauşitaki Upanişad 1, 3’te sözü edilen mucizevi ağacın yanında bulunmaktadır. Yuhanna’nın Vahyi’nde (22: 1-2) iki simge yan yana bulunmaktadır: “Melek bana Tanrı’nın ve Kuzu’nun tahtından çıkan billur gibi berrak hayat suyu ırmağını gösterdi.... Irmağın iki yanında ... hayat ağacı bulunuyordu. (Krş. Hezekiel, 47.) Hayat suyu gençleştirir ve yaşamı sonsuz kılar; her su, çalışmamız ilerledikçe daha iyi göreceğimiz gibi, paylaşım ve bozma süreçleriyle etkildir, üretkendir ve iyileştirir. Günümüzde, Cornwall’da, hasta çocuklar üç kez Saint-Mandron kuyusuna sokulurlar. Fransa’da şifalı çeşmelerin ve nehirlerin sayısı oldukça fazladır. (...) Hindistan’da, hastalıklar suyla atılır. Fin-Ugorlar, bazı hastalıkları, suların kirlenmesiyle veya suya saygısızlık edilmesiyle açıklarlar. Suların olağanüstü özellikleriyle ilgili anlatılanlara son olarak pek çok büyümlün ve kocakarı ilacının malzemesinin “kullanılmamış su” olduğunu eklemek isteriz. “Kullanılmamış su”, yani günlük kullanımla kutsallığı yitirmemiş, yeni bir vazonun içindeki su, ilksel suyun hayatı ortaya çıkarın ve besleyen tüm değerlerini içerir. Büyüsel uygulamaların, âlemlerin yaratıldığı mitolojik zamana yönlendirildikleri için kozmogoniye nasıl tekrarladıklarını ve bunların yalnızca sonradan yaratılmış şeyleri *ab origine* [başlangıçtan itibaren, en başından] yinediklerini daha sonra göreceğiz “Kullanılmamış suyla” tedavide, hastalığın ezeli suyla teması sağlanarak mucizevi bir yinelenmeyi gerçekleştirmenin yolu aranır; su, tüm biçimleri parçalamaya ve özümsemeye gücüyle kötülüğü emer.” (Eliade 2003: 200-201).

24. Köpek başlı insanlar olarak nitelendirilen

“Kıl-barak” ya da “İt-barak”lar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ögel 1993: 185-195.

25. Oğuz’un Kıl-barakların üstesinden neden gelemediği, “Reşideddin Oğuznâmesi”nde şu şekilde anlatılmaktadır: “Kıl-baraqhların âdeti şöyle idi: dövüş olacağı zaman iki havuzdan birisini kara, birisini de ak tutkalla doldururlardı. Dövüşten önce ak tutkal havuzuna çıplak olarak girerler, bu tutkal onların kollarına yapışırdı. O havuzdan çıkınca beyaz kumda yuvarlanırlardı. Oradan kara tutkal havuzuna girerler ve kara kum üzerinde yuvarlanırlardı. Bu madde üç defa vücutlarında kuruduktan sonra, gövdelerine hiçbir silâh tesir etmezdi. Kıl-baraqhlarından dövüşe giren bu iki kişi böyle yapıp Oğuz’un iki elçisi ile vuruşmaya başladılar. Silâhlarla gövdelerine yapılan vuruşlar hiç tesir etmedi. Sonunda bu iki elçi, onların elinde öldüler. Yedi kişi de oradan dönerek durumu Oğuz’a anlattılar. Oğuz buna hiç aldırmış etmeyerek Kıl-baraklılara karşı gidip savaştı. Düşmanlar galip geldiler ve Oğuz’un askerlerinden pek çok kimse öldürüldü diğerleri de dağıldılar. Oğuz bu işte savaş ve mücadelenin fayda vermeyeceğini anladı. Döndü ve büyük bir ırmağa geldi. Askerin bir kısmı bunu gemi ve sallara binerek, bir kısmı da yürüzerek geçtiler. Kıl-baraklılar köpekler gibi çıplak ve yaya olduklarından onların bu ırmağtan geçmeleri imkânsız idi. Oğuz “iki su arası”na indi ve perişan olup dağılan askerlerini toplamak üzere orada yerleşti.” (Togan 1982: 25).

26. Kadınların arzularına kapılarak eşleri ya da kardeşlerine ihanet edip düşmanlarla işbirliğine gitmeleriyle ilgili diğer örnekler için bk. Aça 1999; Ergun-Aça 2004: 183-184; Ergun-Aça 2005: 142-143.

KAYNAKLAR

Aça, Mehmet (1999), “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman”, *Millî Folklor*, 6 (44), Kış 1999, 18-23.

Aça, Mehmet (2000), “Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki ‘Aşık-lara Mahsus Evlilik’ Konusunun Kaynaklarından ‘Aplara Mahsus Evlilik’, *Millî Folklor*, 6 (47), Güz 2000, 11-21.

Aça, Mehmet (2002), *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Kömen Yayınları, Konya.

Aça, Mehmet (2004), “Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis”, *Millî Folklor*, 8 (62), Yaz 2004, 8-18.

Aça, Mustafa (2003), *Oğuznâmecilik Geleneği ve Andalp Oğuznâmesi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Arat, Reşid Rahmeti (1988), *Kutdadgu Bilig*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Atalay, Besim (1992), *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, 1. c., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Bang, W.-G. R. Rachmati (1932) *Die Legende von Oghuz Qaghan*, Sitzb. d. Preuss. Akad. d. Wiss. Phil.-Histor. Kl. XXV, Berlin.

Bang, W.-G. R. Rahmeti (1936), *Oğuz Kağan*

Destanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı, İstanbul.

Bayat, Fuzuli, (2006) “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Folklor/Edebiyat*, 12 (46), 2006/2, 47-60.

Ekici, Metin, (2000) “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 123-138.

Eliade, Mircea (2003), *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabalıcı Yayınları, İstanbul.

Ercilasun, Ahmet Bican (1988), “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1986*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 13-16.

Ergin, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı-I (Giriş-Metin-Faksimile)*, 4. b., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ergun, Metin (2000), “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikayelerindeki Yansımaları”, *Millî Folklor*, 6 (47), Güz 2000, 22-30.

Ergun, Metin-Mehmet Aça (2004), *Tıva Kahramanlık Destanları*, 1. c., Akçağ Yayınları, Ankara.

Ergun, Metin-Mehmet Aça (2005), *Tıva Kahramanlık Destanları*, 2. c., Akçağ Yayınları, Ankara.

Ergun, Pervin (2004), *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Gökyay, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1973.

Inan, Abdülkadir (1987), “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış”, *Makaleler ve İncelemeler*, 2. b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kaplan, Mehmet (1951), “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türkiyat Mecmuası*, 9. c., 1951, 99-112.

Kaplan, Mehmet (1976) “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-I*, Dergah Yayınları, İstanbul 41-54.

Ögel, Bahaeddin (1993), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, 1. c., 2. b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1995), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, 2. c., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Togan, A. Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, 2. b., Enderun Kitabevi, İstanbul.

Yalman (Yalgın), Ali Rıza (1993), *Cenupata Türkmen Oymakları*, (hızl. Sabahat Emir), 2. c., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.